

NEDERLAND

Hij zit iets voorover, alsof hij niet kan wachten. Zijn lippen plooiën zich voorzichtig tot een glimlach, maar het is vooral de blik in zijn ogen waardoor ik als een magneet word aangezogen. Het is een blik die ik niet van hem ken: vrolijk, schalks zelfs. Als je niet beter wist, zou je denken dat hij tamelijk zorgeloos in het leven staat; iemand met een rimpelloos verleden en een hoopvolle toekomst. Ik weet echter wel beter. Normaal gesproken oogt hij immers droefgeestig en afwezig, als iemand die zich voortdurend verliest in treurige, gestolde herinneringen. En in zijn ogen schemert in de diepte weliswaar nog een zweem van gevoeligheid, maar die ogen zijn toch vooral overwoekerd door aangekweekte, gepantserde hardheid. Uit noodzaak. Uit lijfsbehoud. Zo ken ik hem.

Zij heeft al wél die blik die me zeer vertrouwd is. Met haar ernstig kijkende, matte ogen waaruit het leven al lijkt te verdwijnen. Ondanks haar jonge leeftijd. De jeugdige volheid van haar gezicht zag ik nooit eerder en het luchtige, frivole van haar bolletjesjurk valt me op. Het vormt een schrill contrast met de zware melancholie in haar blik.

En dan kijk ik naar het argeloze kind dat tussen hen in zit; het mysterieuze kind met de Japanse ogen.

De foto is bijna zeventig jaar geleden gemaakt en nu pas kijk ik ernaar. Kán ik ernaar kijken. Het is ook de eerste keer dat ik een jonge versie van mijn ouders zie: mijn moeder een mid-twintiger, mijn vader begin dertig. Elk beeld uit hun verleden is immers altijd rigoureuus en systematisch uit het leven hier verwijderd. Zelfs een huwelijksfoto, zo'n foto in grijs tinten die in mijn jeugd in elk huis pontificaal op een dressoir stond opgesteld als symbool van degelijkheid en familiezin, heeft in de ouderlijke woning altijd ontbroken.

10 En nu ik zo naar hen kijk, figurerend in een wereld die ik nooit heb gekend, zie ik mensen die mij volkomen vreemd en tegelijkertijd zeer vertrouwd zijn. Het voelt alsof ik op eens op een geheim leven van dierbaren stuit met het daarbij behorende gevoel van gêne.

Ze hadden de pech dat ze leefden op een scharnierpunt van de recente wereldgeschiedenis. De tijd waarin de laatste wereldoorlog woedde, gevolgd door een gewelddadige herstelling van de verhoudingen tussen vooroorlogse kolonisatoren en koloniën. Ze raakten er danig door beschadigd. Bovendien werden ze gedwongen het land van hun geboorte te verlaten. Halsoverkop.

Ze schikten zich in hun lot en vertrokken. En eenmaal aangekomen in het nieuwe land bestond hun bagage, begrijp ik nu meer dan ooit, uit louter herinneringen. Een enkele mooi of teder, maar vooral reminiscenties die een mens naar de keel grijpen en die ook nog eens overal opdoken: op straat tijdens een moment van onoplettendheid, in hun dromen, tijdens een ontmoeting, of zomaar tijdens een zeldzaam moment van ontspanning.

‘U zult uw geschiedenis voorgoed achter u moeten laten waardoor u een nieuw en dus gelukkig mens zult worden,’ waren de zalvende woorden die hun bij vertrek door een legerpredikant waren toegesproken, maar kan een mens zich van zijn verleden ontdoen om vervolgens net te doen alsof het er nooit was?

Wat het niet gemakkelijker maakte was dat bij aankomst in het nieuwe land slechts harteloze onverschilligheid hun deel was. Als een koude novemberwind woei de kilte ze tegemoet toen ze eenmaal voet aan wal hadden gezet. Er was eigenlijk geen plaats voor zoveel nieuwkomers; waren ze niet veel beter af in hun 'eigen' land? Waren ze wel in staat zich aan te passen? En zou hun komst de druk op de beschikbare middelen in het land niet onverantwoord verhogen?

Voor hen, afkomstig uit een wereld die op basis van etniciteit was gereduceerd tot een overzichtelijke van Europeanen en anderen, van meerderen en minderen, was dat pijnlijk voelbaar. Vervolgens handelden ze ernaar, want als je, zoals zij, door kleur en afkomst vanaf je geboorte eenmaal bent verbannen naar de duistere oorden van de minderen, dan is dat iets dat je niet zomaar van je afschudt. Het maakte hen – toch al murw door de krankzinnige maalstroom waarin de recente geschiedenis hen had meegesleurd – volkomen willoos. Voor hun ontvangers was dit evenwel hét bewijs van hun 'anders-zijn'; van hun indolentie en gebrek aan initiatief. Het bewijs dat ze weinig tot geen bijdrage aan dit land hadden te leveren en alleen tot last zouden zijn. En er was geen enkele weg terug. Hoe graag ze dat zelf, meer nog dan hun ontvangers, ook verlangden.

Toen ik er deel van uit ging maken, bestond het leven van mijn ouders dus vooral uit getroebleerde, schrijnende herinneringen, harteloze nieuwe ervaringen en onvervulbare verlangens. God, hoe gaat een mens daarmee om? En vooral: hoe gaat een mens om met niet-aflatende herinneringen die echter zijn dan het leven zelf? Ze vochten ertegen. Wat moesten ze anders? Toen ze niet meer hoefden te vechten tegen de dreigende dood (door de vijand, uitputting, honger of ziekte), wachtte hun in vredestijd een nog veel langer en heviger gevecht: tegen de herinnering. Het bleek een zeer

ongelijke strijd; ze lieten zich moeilijk verdringen, die gebeurtenissen uit het verleden.

Anderen met vergelijkbare ervaringen en verlangens zochten hun heil in het koesteren van het beeld en meer nog in die van het geselende woord; die hielden niet op erover te spreken tegen wie het horen wilde en, zo leek het wel, vooral tegen wie het niet horen wilde. Mijn ouders daarentegen zochten redding in het verwijderen van beeld en woord. In een visuele en verbale stilte. Het was hun wankele poging het monster van reminiscentie en verlangen te lijf te gaan en de geesten in het hoofd te bezweren. Tekenend is dat ik nu, na hun dood, niet eens precies meer weet hoe hun stemmen klonken.

12

Er waren als gevolg van dat zwijgen ook altijd geheimen. Zaken waar, zonder dat het ooit werd uitgesproken, niet naar gevraagd, laat staan doorgevraagd mocht worden. Onder geen beding. Instinctief voelde je dat overtreding meedogenloos zou worden bestraft, al was lange tijd onduidelijk waaruit die onbarmhartige straf dan zou bestaan.

Zo was er een groot en loodzwaar geheim dat samenhang met de momenten waarop mijn ouders, soms gelijktijdig, vervielen in een staat van totale lethargie, een staat waarin ze volledig opgesloten waren in een wereld ver verwijderd van de mijne. Soms ook werd er in het diepste geheim gefluisterd over een onbekend familielid dat 'daar' verbleef en op wiens naam een vloek leek te rusten en die dan ook nooit werd uitgesproken. Ook konden ze, mijn vader meer nog dan mijn moeder, ogenscheinlijk vanuit het niets ten prooi vallen aan een alles overweldigende paniek, en wel zo dat de ander, na enkele vergeefse pogingen de ongelukkige tot bedaren te brengen, eveneens volledig van de kook raakte. En dan die drift. Ja, die drift...

Er waren ook minder zwaardrukkende geheimen. Dat van 'tante' Fanny bijvoorbeeld (elke oudere werd oom of tante

genoemd, ongeacht of er nu wel of geen familierelatie was). Zij en haar man, oom Hugo, kwamen in mijn vroege jeugd regelmatig bij ons op bezoek en ik wist niet beter of tante Fanny was op z'n zachtst gezegd nogal zonderling. Altijd had ze een wilde, angstige blik in haar ogen, als een gehavend roofdier in het nauw, maar meer nog viel ze op door de vreemde, onbegrijpelijke zinnen die ze te pas en te onpas uitsprak en die de aanwezige volwassenen steevast in verlegenheid brachten. Een collectieve gêne die, begreep ik later, het gevolg was van de onverhulde seksuele lading van haar uitingen. Waarom riepen ze haar dan niet tot de orde? Waarom werd haar gedrag gedoogd, en waarom werd de collectieve gêne altijd gevolgd door een collectieve blik van diepgevoeld mededogen? En altijd in diep stilzwijgen als in een complot?

13

Of oom Ferry. Hij had, om het zo maar eens te zeggen, een bijzondere verhouding met de werkelijkheid. Hij vertelde altijd de meest fantastische verhalen, waarin ik me als kind helemaal kon verliezen en die ik aanvankelijk tot op de komma geloofde. Tot ik, ouder geworden, die wel steeds meer in twijfel móést trekken. Want wat te denken van een lange tocht door vijandelijk gebied waar hij het in z'n eentje opnam tegen tientallen met geweren, messen en *klewangs* gewapende belagers? Of avonturen tijdens de jacht, waarbij hij letterlijk oog in oog kwam te staan met tijgers, pythons, wilde buffels of bloeddorstige krokodillen? Verhalen waarin hij als onverschrokken held een glansrol vervulde en altijd als overwinnaar uit de strijd kwam. Veel later hoorde ik via via dat hij 'toen' en 'daar' zwaar is gemarteld om hem tot een bekentenis te dwingen en sindsdien waarheid en fantasie niet meer kon scheiden. Door wie, waar en waarom hij precies was gemarteld, dat bleef echter onbenoemd.

Ook herinner ik me het geheim van oom Otto. Hij was getrouwd met tante Emmy, een beeldschone Indische. Over hem werd gezegd dat hij 'niet kon' omdat 'die lui' ervoor

gezorgd zouden hebben dat hij ‘niets meer had’. Wie die lui dan waren, wat hij dan niet kon en wat hij niet meer had, bleef vervolgens een groot mysterie, maar ik vermoedde dat op een of andere manier de hoge frequentie van wisselende jonge, mannelijke kostgangers die hij en zijn mooie, kokette Indische echtgenote in huis haalden en met wie de laatste het altijd buitengewoon goed scheen te kunnen vinden, daarvan het gevolg was. Enfin, tante Fanny, oom Hugo, oom Ferry, oom Otto en tante Emmy; het zijn Indische levens verstoep tussen de vele plooiën van het verleden. En daar bleven ze ook. Tot op heden.

14

Er waren ook altijd geheimen die verband hielden met talrijke verboden. Verboden die nimmer werden toegelicht en die in al hun onbegrijpelijkheid zonder voorbehoud en zonder aarzeling moesten worden opgevolgd. Zo was het bijvoorbeeld streng verboden om te klagen. Leed, ongeluk, verdriet en alles wat daarmee samenhangt moesten slechts ‘gedragen’ worden. Punt uit. En wat te denken van de volstrekt onbegrijpelijke ban op uitbundigheid, of, als de zenuwen bij een van beiden (of bij beiden) strak gespannen stonden, zelfs op het maken van geluid?

Wat echter nog het meest van alles indruk op mij heeft gemaakt en mij dan ook het meest is bijgebleven is het verbod om te huilen. Als je als kind verdriet of pijn had, gevallen was, gestraft en dus geslagen werd, of als je uit geheel onbehagen je tranen liet lopen, of erger nog het gelúid maakte dat je hilde, dan waren de rapen gaar. Daarop volgde een helse tuchtiging met de zwiepende stengels van de *sapoe lidi*, te voltrekken in... volledige stilte. Later heb ik me herhaaldelijk afgevraagd waarom zoiets volkomen natuurlijk als huilen niet was toegestaan. En ook hoe het mij als kind kennelijk bij herhaling is gelukt om hieraan gehoor te geven.

Nu ik zo graaf in mijn geheugen zwelt de stroom herinneringen aan en lijken ze steeds duidelijker te worden. Alsof

in mijn hoofd de focus van een ouderwets fototoestel langzaam wordt scherpgesteld. Een van mijn vroegste herinneringen aan mijn moeder tekent zich nu opeens haarscherp af. Het is er overigens een die me enorm kan benauwen als ik me die voor de geest haal. Waarschijnlijk omdat het geheim dat ik erachter vermoed gruwelijk moet zijn. Mijn moeder is bezig met huishoudelijke zaken en gaat plotsklaps op een stoel zitten, waarna ze direct versteent. Haar blik voert haar mijlenver van de werkelijkheid vandaan en het licht verdwijnt volledig uit haar ogen. Dan begint haar lichaam repeterende schokbewegingen te maken. Tot ze opeens naar haar keel grijpt, in paniek naar adem hapt en zelfs lijkt te stikken... Na enkele ogenblikken valt ze opeens weer stil en ontwaakt ze heel langzaam uit deze ongekende gruwel. Vervolgens staat ze doodgemoedereerd weer op en hervat zwijgend haar bezigheden.

15

En dan mijn vader. Wat werkelijk op mijn netvlies staat gebrand is het beeld waarin hij (die zich in mijn bijzijn normaal gesproken altijd van het Nederlands bediende) in opgeroepen wanhoop de Allerhoogste aanroept met de dictie, de smartelijk lange uithalen en de woorden van daar: *'Tuan, minta ampúúúún...', Tuan, minta ampúúúún...'*, waarna hij zijn getergde gezicht snel in zijn handen verbergt in de hoop hiermee het zwaar gepijnigde hart te kalmeren en de verstikkende chaos in het hoofd te ordenen.

Ook staan me zijn 'gewoontes' bij. Eigenaardigheden waaraan ik me vaak ergerde, omdat ik mij er als zoon voor schaamde. Dwangneuroses waren het eigenlijk (al besepte ik dat toen nog niet); ingesleten patronen die hij nauwgezet volgde, zonder ook maar eenmaal te verzaken. Zo speurde hij elke ruimte stevast af naar uitgangen. Nooit kon hij ergens ontspannen binnenkomen. Altijd maakte hij met een schichtige blik zijn entree en altijd met zijn rug naar de muur alsof hij vreesde van achteren te worden aangevallen.

Hij had ook ergens een angst voor kleine, afgesloten ruim-

tes aan overgehouden. Als gevolg hiervan had hij de onhebbelijke gewoonte om de deur van het toilet altijd op een tamelijk ruime kier te laten als hij daarvan gebruikmaakte. Het was een van de redenen waarom ik vroeger nooit iemand thuis uitnodigde.

16 Het is dus echt waar dat je fysieke pijn kunt voelen door schrik of de schok van het onverwachte. Wanneer ik een schoenendoos vol oude fotonegatieven aantref, voel ik het bloed met kracht naar mijn hoofd stijgen en mijn hart met zoveel geweld tegen mijn borstkas slaan dat ik even ineens krimp. Als ik vervolgens heel voorzichtig enkele stugge, donker grijze celluloidstroken, waarvan sommige zijn geknakt en andere zelfs scheurtjes vertonen, tussen mijn vingers neem, weet ik dat vanaf nu alles fundamenteel anders zal zijn. Het beeld dat mij altijd angstvallig is onthouden wordt nu immers als een zeer verlate, maar oorverdovende echo uit het verleden alsnog aan mij geopenbaard.

Ik houd snel enkele donker grijze stroken tegen het licht en kijk naar een schimmig spel van lijnen en vlakken tot ik de contouren van personen, gebouwen en landschappen kan onderscheiden. Ik herken palmbomen en andere tropische vegetatie, vrouwen in *sarongs*, mannen met *blangkons* op het hoofd en veel militairen. Ik meen zelfs mijn ouders te herkennen! Dit moeten beelden zijn van voor mijn conceptie. Van de tijd en het leven waar ik geen weet van heb. Mijn vermoeden wordt versterkt door enkele oude, lege kartonnen filmverpakkingen die zich tussen de negatieven bevinden. 'Toko & Fotostudio Han, Semarang', lees ik. 'Voor al uw fotografie-benodigdheden. Tevens vergroten, afdrukken en kleuren'. Ik zie een verpakking van Fotostudio Tan Hok Seng in Palembang en ook een van Fotobedrijf De Graaff 'Voorheen Jonker Breestraat 29 (naast Trianon) Leiden'.

Mijn extatische opwinding maakt plaats voor een intens gevoel van medelijden als ik besef hoe groot mijn ouders'

angst voor de herinnering moet zijn geweest. Deze negatieven zijn immers meer dan vijfenzestig jaar lang zorgvuldig verborgen gehouden, ook en vooral voor henzelf. Ik vraag me af waar de afdrukken zijn gebleven. Zijn deze foto's (in de gauwigheid schat ik dat het er minstens enkele honderden zijn) ooit afgedrukt? Zijn die afdrukken misschien verscheurd, vernietigd toen ik nog heel jong was? Of zijn deze opnamen gemaakt en ontwikkeld, maar nooit afgedrukt vanwege de angst om er via de papieren versie weer mee geconfronteerd te worden? En tegelijkertijd – wellicht is dat de bron van de compassie die me overspoelt – moeten mijn ouders ondanks die kennelijk ontembare angst toch ook het grenzeloze verlangen, de klemmende noodzaak of misschien wel de loodzware verplichting hebben gevoeld om hun verleden te delen met het nageslacht. Waarom zouden ze de negatieven anders al die jaren hebben bewaard, wetend dat die na hun dood sowieso gevonden zouden worden?

17

Dan raak ik in paniek: in hoeverre zijn deze celluloidplaatjes nog intact? De mogelijkheid dat het niet zal lukken om het o zo kostbare beeld niet aan deze oude negatieven te kunnen ontfutselen, terwijl ik eindelijk zo dicht bij de openbaringen ben, maakt me bang. Het materiaal is immers verre van ongeschonden. Sommige stroken zijn diepzwart en daarop is het waardevolle beeld waarschijnlijk al voor altijd verloren gegaan; andere zijn gescheurd en weer andere hebben vouwen in het stugge celluloid die, vermoed ik, niet meer gerepareerd kunnen worden.

Zodra de winkels de volgende morgen opengaan, schaf ik een dia-negatiefscanner aan. De nacht heb ik doorgebracht met het keer op keer bekijken van de negatieven door ze tegen het licht van mijn bureaulamp te houden. De adrenaline die door de opwinding voortdurend in mijn lijf is rondgepompt, zorgt ervoor dat ik me nu nauwelijks moe of slaperig voel.

De ION 2SD blijkt gelukkig handzaam in het gebruik. Nadat ik het apparaat heb aangesloten op de computer is het slechts een kwestie van een negatief erdoorheen schuiven en vervolgens moet het beeld dat zich in de duisternis van het celluloid verborgen houdt op mijn scherm verschijnen. Met trillende vingers leg ik de eerste willekeurige strook in de slede. Mijn wereld verengt zich op dat moment tot twee vragen: wat krijg ik te zien? En zal het goed zichtbaar zijn? Mijn adem stukt abrupt wanneer de strook door de scanner gaat. Terwijl mijn keel is dichtgeschroefd, voel ik mijn hart als een gek tekeergaan. Dan, in één keer, vult het scherm zich met grijstinten en zie ik tot mijn verbijstering voor het eerst mijn ouders in hun gedaante van mid-twintiger en begin-dertiger met, tussen hen in, het kind met de Japanse ogen...

Als in een roes plaats ik de andere negatieven in de slede en laat in een moordend tempo beeld na beeld op het scherm voorbijtrekken. Koortsachtig proberen mijn ogen en hersenen alles te registreren. Sommige stroken zijn zodanig aangetast dat er helemaal niets, soms alleen witte vlekken, of slechts uiterst vage contouren te zien zijn. Tot mijn onuitsprekelijke vreugde blijkt het merendeel van de negatieven echter toch nog redelijk tot goed geconserveerd en komt er een heus verleden tot leven.

Ik zie mijn moeder op vele foto's zoals ik haar nooit heb gekend: een jeugdige, mooie vrouw; het volle, zwarte haar gedraaid in een *kondé*, in het decor van haar oorspronkelijke habitat: de tropische wereld van Zuid-Celebes. (De foto zou best gemaakt kunnen zijn in de tijd dat Westerling daar net met zijn 'Depot Speciale Troepen' heeft huisgehouden, denk ik direct.) Mijn hemel, wat was ze toen mager, valt me op. Maar meer nog word ik getroffen door haar ogen. Die onpeilbare ogen die ik zo goed ken uit latere jaren: glansloos en ondoorzichtig, alsof alle levenslust al is weggeëbd. De blik van een oude, lusteloze vrouw in het ontluikende gelaat van een jongvolwassene. Toen al...